

Ny Forskning i Grammatik

Titel: Referens, denotat, præsupposition, implikatur - og mentale rum

Forfatter: Lisbeth Falster Jakobsen

Kilde: M. Herslund (red.). *Ny Forskning i Grammatik* 3, 1996, s. 172-198

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nfg/issue/archive>

© Forfatterne og Odense Universitetsforlag 1996

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af *Ny Forskning i Grammatik* (1993-2012) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Referens, denotat, præsupposition, implikatur – og mentale rum

Lisbeth Falster Jakobsen
Tyskprojektet

1. Indledning¹

Problemet referens har en meget lang og ærværdig videnskabelig tradition inden for filosofien. Jeg skal imidlertid ikke dyrke filosofi, men forsøge at skabe en begrebsramme for referens og omliggende begreber til brug for en grammatik. Det vil sige, at mit begrebsapparat skal være sådan indrettet, at det tjener til at belyse nogle grammatiske forhold, således som de tager sig ud, når man sætter sætningssyntagmer sammen med det formål at skabe en tekst med tilhørende tekstverden. Mit udgangspunkt er derfor i høj grad teksten, og hvilke referensrelationer modtageren har mulighed for at forstå ud fra det sagte. Det vil sige, at jeg skriver ud fra et sprogligt synspunkt: det sproglige indhold i en tekst er input til modtageren, som så skal foretage en interpretation (Harder 1990:41). Det sproglige indhold er at forstå som en instruktion fra afsenderen til modtageren om at konstruere en interpretation; instruktionssemantik er således snævert forbundet med selve kommunikationsakten, hvorefter følger, at spørgsmålet om referens ligeledes er afhængigt af kommunikationsakten og dens deltagere.

Enhver kan forholde sig som modtager til en tekst; man kan derimod ikke forholde sig som afsender til en tekst, man ikke selv har skabt; ved introspektion kan man forholde sig til sig selv som modtager, men der er ikke „inspektion“ ind i en fremmed afsenders hoved. Hermed er selvfølgelig ikke sagt, at en afsender ikke har nogen interesse for referensproblematikken; det er afsenderen, der afgiver interpretationsinstruktionerne, og man må normalt gå ud fra, at han altså ved, hvad han refererer til i referensøjeblikket². Men det synes at være mindre interessant for en behandling, der sætter selve instruktionerne, teksten, i centrum, eftersom interessen her samler sig om de regelmæssigheder,

der sætter modtager i stand til at udføre instruktionen. Derfor spiller afsenderen ingen særlig rolle i det følgende.

2. Hvad skal man forestille sig ved referens?

2.1. *Forskellige skoler inden for referensopfattelse*

For at begynde med termene: **referent** (= referee) bruger jeg om det, der refereres til, og **det refererende tegn** om det, der refereres med. Tegnet kan både være simplekst og komplekst.

Ved referens er der to grundproblemer at forholde sig til: det første er, hvordan referens fungerer, og det andet, hvad der refereres til med de sproglige tegn.

Ud fra en instruktionssemantisk opfattelse må enhver opfattelse af referens, der indebærer en umiddelbar relation mellem genstanden selv i den ikke-sproglige verden og den sproglige størrelse, uden om kommunikationspartnerne, være udelukket. En sådan opfattelse ville ellers have gjort spørgsmålet om referens mere enkelt: genstanden i den ikke-sproglige verden ville i så fald være referenten, og det benyttede sproglige tegn ville være det refererende. En sådan referensopfattelse har været gjort gældende siden oldtiden (**nominalismen**) i forskellige grader af „naivitet“. Den knyttes for det meste sammen med, at ordenes indhold står for almene karakteristika ved de individuelle genstande i verden, som der refereres til. Ofte er antagelsen også, at der kun kan refereres til genstande med nominer. Der kan ikke refereres til sådanne entiteter, som prædikater kunne tænkes at stå for, idet der ikke svarer genstande i verden til sådanne ord, man kunne anvende: der findes ikke 'rødhed' eller 'det røde' i verden, kun røde genstande. Den tanke vil volde vanskeligheder for den alment anerkendte opfattelse af sprogs opbygning, f.eks. opfattelsen af anaforiske størrelsers funktion, eftersom der tydeligt kan refereres til entiteter, som har i hvert fald sproglig form af prædikater, men som også i indholdssubstansen må opfattes som „ikke-genstande“:

- (1) (om forskellen i arbejdsmåde mellem en forsker og en konsulent:)

Ulrik Jørgensen: „*Konsulenten afleverer til tiden¹, koste hvad **det¹** vil. **Det¹** kan medføre, at resultatet bliver for dårligt², men **det¹** behøver ikke at betyde **det²**.“*

*Hvis universitetsforskeren afleverer for sent³, kan **det³** skyldes omsorg for kvaliteten af arbejdet – nogle resultater måtte måske kontrolleres nok en gang⁴, og **det⁴** blev altså efter sidste øjeblik⁵. Men **sådan⁵** behøver forklaringen ikke at være.* (Universitetslæreren, aug.95:10)

(referent: understregning + indeksnummer

refererende tegn: fed + samme indeksnummer)

En konkurrerende retning inden for referens er **realismen**. Ordene er her ikke blot navne, der hæftes på de individuelle genstande via et abstrakt træk, der således tillægges genstanden; nu refereres der til faktiske træk, som er iboende genstanden. Samtidig antages, at også egenskaber og handlinger har en eksistens i verden, og at man følgelig kan referere til sådanne størrelser også. Dette bringer os et stykke nærmere til problematikken i eks. (1), referensen til ikke-genstandsagtige entiteter.

I nyeste tid, senest med taleaktteorien, er kommunikationsakten blevet knyttet sammen med spørgsmålet om referens: det er den talende, der med sit tegn refererer til noget ikke-sprogligt, en genstand eller et sagsforhold. Den delafytringen, der refererer, er propositionsdelen, altså sætningsindholdet minus illokutionen. En anden fjernelse fra den naive referensopfattelse bliver, at man i filosofien efterhånden også tillader, at man kan regne ikke kun med *verden*, men med mulige *verdener* som referenter. Et betydeligt fremskridt, når man betænker, hvilke forskellige sagsforhold tekster fremstiller, hvoraf ikke nær alle prætenderer at repræsentere, hvad der opfattes som den virkelige verden.

Med indregningen af kommunikationspartnerne i referensrelationerne er en nyttig relativiserende faktor sat ind i forholdet tekst og verden. Der resterer dog stadigvæk det problem, hvilken realitet der skal tillægges referenten: er der en ligefrem relation mellem tegn og verdens gen-

stande og forhold, eller er der en indskudt instans, således at tegnene refererer umiddelbart til denne instans? Dette spørgsmål rørte nominalismen allerede lidt ved, og over århundreders indsats på det erkendelsesteoretiske område, hvor mennesket sættes mere og mere i centrum, og verden mere og mere får karakter af 'das Ding für uns', har **konceptualismen** (repræsenteret f.eks. ved Jackendoff 1983), som er knyttet sammen med kognitivismen, vundet frem. Jackendoffs these er, at vores, menneskenes, opfattelse af verden er kognitivt (herunder psykologisk) betinget. Vores verdensopfattelse består af en række koncepter; referenterne for sprogtegnene bliver således koncepter, ikke den rå verden. Koncepterne er mangelunde, ikke blot #TING#³, men f.eks. også #STED#, #HANDLING#, #BEGIVENHED#, #MODALITET# (i forståelsen MANNER), #KVANTITET# osv., hvilket vil sige, at der kan refereres også til sådanne typer af begrebsdannelse. Sproglig evidens for sådanne kategorier ser Jackendorf i den række af forskellige spørgeord, de fleste sprog stiller til rådighed herindenfor. Det viser, at den spørgende ønsker at fylde huller ud i sin information; hullerne baseres på konceptstrukturen og må ses som afgrænsede enheder.

Også en hjemlig koryfæ, Hjelmslev, har bragt et relativistisk synspunkt ind i den sproglige opfattelse af referens. Hans skelnen mellem indholdssubstans som det oversproglige indhold og ordenes indholdsform som de enkeltsproglige indholdsudformninger gør, at man får vanskeligt ved at se sprogtegn som umiddelbare afspejlinger af træk ved de ikke-sproglige genstande eller forhold. For en umiddelbar betragtning er konceptualismen således den retning inden for referensforståelsen, som bedst kan forbindes med en funktionalistisk og Hjelmslevinspireret sprogforståelse. Jackendoff står for den nødvendige relativisering af den fysiske verden i retning af verden, som vi forstår den; den klarer nominalisternes problem, om 'rødhed' har eksistens i verden. Det er jo så ligemeget for konceptualismen – bare vi mennesker er i stand til at danne dette koncept. Og det må vi jo være, ellers havde det aldrig kunnet blive en diskussionsgenstand. Og den forklarer vel også, hvorfor koncepter, som i naiv forstand kun er koncepter og ikke i sidste ende kognitive transformationer af menneskeuafhængige ting og forhold i verden, – altså koncepter som er skabt af mennesker selv som f.eks. alskens institutioner som 'familien', eller begreber som 'frihed' eller 'demokrati', er underlagt betydelige kulturskabte forskelligheder eller

nuanceringer. Hjelslev og strukturalismen relativiserer med sin skelnen mellem indholdssubstans og indholdsform en mulig opfattelse af, at kognitive strukturer, koncepter, overtages direkte i de sproglige tegns indhold. Dette er ikke tilfældet; de enkeltsproglige tegn har forskellige indholdsformer i forhold til en indholdssubstans, som nok mere er lig vores „konceptmængde“.

Jeg vil således melde mig som moderat konceptualist; moderat, fordi der skal en større forståelsesramme til, hvis man skal beskrive den faktiske referens i de partikulære tilfælde.

2.2 Typer af refereren

Det hidtil omtalte beskæftiger sig nærmest kun med relationen sproglige tegn og de ikke-sproglige referenter, af hvad art de så måtte være. Altså: sprogtegnene peger direkte ud af sproget til verden omkring os, eller vores bevidsthed om den. Denne verden, eller et udsnit af den, en situation, opleves således på stedet sproguafhængigt, men afhængigt af koncepterne. I dette tilfælde er det ikke noget problem, hvad referenterne er. De er forekomsterne i den ikke-sproglige verden, som de tager sig ud i vores bevidsthed, og der refereres umiddelbart til dem med sprogtegnene.

Men vi må skelne mellem den ikke-sproglige verden og tekstverdenen, dvs. det verdensudsnit, der er rummet i en enkelt tekst. Sådanne tekstverdener er sproglige repræsentationer af ikke-sproglige verdensudsnit. På de allerfleste basisområder er det repræsentationer af vores forestillinger om den rigtige verden; normalt er grundkoncepterne de samme, især de, der relaterer sig til fysiske ting og forhold. Selv i stærke sciencefictionromaner pilles der kun ganske lidt ved disse grundkoncepter; ellers ville den fiktive verden blive totalt uforståelig for os. Men det er vigtigt, at der her skelnes mellem repræsentationer af generelle forestillinger om ting og forhold i verden, og så de sagsforhold og sammenhænge mellem disse, som fremstilles igennem en partikulær tekst. Hvor de førstnævnte som sagt er relativt faste, er de sidstnævnte anderledes varierende. Det er ikke givet, at tekstverdensudsnittet repræsenterer et udsnit af den faktiske verden. Men det, at tekstverdensudsnit efterhånden bygges op af ytringernes sagsforhold på basis af de grund-

koncepter, som vi normalt akcepterer som tilhørende „verden“, gør, at vi akcepterer et tekstverdensudsnit som en repræsentation af et verdensudsnit. I den forstand er der en vidtstrakt analogi mellem verden og tekstverden. Det springende punkt i relationen teksverdensudsnit – ægte verdensudsnit ligger således ikke i repræsentationen af de enkelte sagsforhold, men i, om modtageren akcepterer hele tekstverdensudsnittet som en repræsentation af faktiske sagsforhold i verden, som afsender forstår dem, eller om der kun prætenderes. Jeg henviser her til afsnit 3, Mental Spaces.

I det næste drejer det sig om **tekstverdensudsnittet** i den enkelte tekst. Man må her skelne mellem de tekster, hvor der under faktisk eller prætenderet tilstedeværelse af modtager refereres umiddelbart ud i den ikke-sproglige kommunikationssituation, og tekster, typisk skriftligt formulerede tekster, i hvilke der ikke er en umiddelbar relation til den ikke-sproglige situation. Her er referensrelationerne ikke evidente i sig selv, især ikke, hvis man fastholder, at der ikke er inspektion ind i afsenderens hoved. Det vil så sige, at et tekstverdensudsnit skal bygge sig selv op undervejs igennem teksten; den skal så at sige sprogligt „møblere“ sig selv, idet der med sprogtegn indsættes genstande og begivenheder i denne verden. Kort sagt, et sådant tekstverdensudsnit består af en ordnet række af sagsforhold, hvori der optræder en række genstande og handlinger (begge i videste forstand). Ordningen består i, at der **sættes** genstande og en handling i første ytring; de samme genstande indgår derefter i nye handlinger; nye genstande indgår i den gamle handling osv.; nogle genstande forsvinder fra tekstverdenen undervejs; nye kommer til. Denne sætten af sagsforhold og herigennem sætten af genstande og handlinger vil jeg nu kalde **ponering** (for at undgå ordet 'sætning').

Min pointe er, at i de fra kommunikationssituationens umiddelbarhed løste tekster kan en genstand eller handling ikke være referent i det øjeblik, den sættes i tekstverdenen, altså instantieres første gang. Der eksisterer nemlig ikke noget ud over tegnenes indholdsformer selv, som modtageren kan relatere den givne instruktion til. Ergo kan instruktionen kun gå ud på at indsætte en genstand/handling i tekstverdenen. Først anden gang, et sprogtegn bruges henvisende til en allerede poneret genstand eller handling, er der tale om referens: den tidligere

satte størrelse er nu **referenten**, og det i anden omgang brugte tegn er **det refererende tegn**.

Ponering må skelnes fra spørgsmålet, om der tillægges den ponerede størrelse eksistensværdi i sagsforholdet/tekstverdenen. Ved selve poneringen nævnes blot genstande/handlinger i tekstverdenen; det nævnte bliver så muligvis ved referens fra en senere størrelse til en referent. Selve poneringen er imidlertid koblet med en grammatisk kodning, der skal vise, hvilken „ontologisk“ status det ponerede har i sagsforholdet; således vil en definit artikel i egenskab af individualisering normalt, men ikke altid, give en størrelse status af eksistens, cf. eks. (14) med kommentarer. Men der kan refereres til poneringer af enhver eksistenskategori; således kombinerer størrelser, der er kvalificeret med ordet *manglende* ofte referentstatus med status af noneksistens i sagsforholdet. Med denne skelnen mellem ponering og eksistensangivelse løses problemet med, om *den unge rige enke* i *John leder efter en ung, rig enke*; *hende vil han giftes med* refererer til en eksisterende person eller ej: *den unge rige enke* er poneret og refererer ikke; *hun* refererer til *den unge rige enke*, men der er ikke sagt noget om *enkens* eksistensmodus i tekstverdenen. – Paradigmet +GIVET/NY synes heller ikke at spille nogen rolle for referensmulighederne.

2.3 Det refererende tegn

I det følgende vil jeg fortrinsvis holde mig til den sidstnævnte type skriftlig fikseret tekstverden, fordi den er mindre afhængig af pragmatiske faktorer og således lettere at håndtere under aspektet grammatiske regulariteter. Der rejser sig to spørgsmål:

- 1) Hvad kan der refereres til i en tekst?
- 2) Hvad kan der refereres med i en tekst?

Jeg vil tage det sidste først.

Det er klart, at referens er et indholdsfænomen, eftersom mange forskellige tegnudtrykstyper opfattes som refererende på lige basis. Tegn har en indholdsform, et **designat**, en intension, en indholdsform. De har også et **denotat**, en extension, som er den klasse af ikke-sproglige størrelser, der korrekt kan refereres til med det givne tegn (Lyons, 1977:207)⁴. Denotatet som begreb tilhører tegn som leksikonenheder, uanset deres

mulige status som konstituent i en ytring, og omhandler relationen mellem en given indholdsform og et koncept i den ikke-sproglige verden. Vi ved allesammen, hvilken klasse af størrelser ordet 'papegøje' qua indholdsform kan relateres til. Af definitionen følger, at denotat er et begreb, der omhandler *individualiserede* entiteter, nemlig entiteter, der endnu ikke er bundet ind i et sprogligt formuleret sagsforhold. Leksikonstørrelsens indholdsform denoterer altså et element i klassen af *ens* elementer. På en måde er der her tilknytning til nominalisternes forestilling om, at et ord **betegner** det abstraheret væsentlige ved en ting. Bedre er det nok at sige, at et ord (et tegn) **beskriver** det abstraheret væsentlige. Det vil igen sige, at et sprogtegn på leksikonniveau instruerer en modtager om at forestille sig noget prototypisk. „Linguistic meaning can only come into being in the form of types; and no token can be semantically prior to the type which makes the token accessible to linguistic categorization in the first place“ (Harder, 1990:56).

Nu handler vores tekstverdener jo kun i mindre grad om typer i verden; de handler for det meste om individuelle sagsforhold og begivenheder, hvilket er analogt med vores oplevelser af den ikke-sproglige verden. „Ontologically, however, types exist only as we meet them in the form of spatio-temporally located tokens of the type“ (Harder 1990:56, i umiddelbar fortsættelse af det forrige citat). Repræsentationen af dette i tekstverdener er, at genstande og handlinger i individualiseret ikklædning (ved f.eks. artikelbrug, tempus/numerus/personbrug) sættes i relation til hinanden og kombineres med et individuelt tids- og stedsforhold. Dette er ytringens måde at ontologisere og herved individualisere sagsforholdet på. Det er her, referensen kommer i stand. Harder-citatet skal dog ikke misforstås derhen, at man ikke kan tale om typer i sagsforhold: „The most common reference – and definite descriptions – in human language indeed pertains to members of the **universe of tokens**. But reference and definite description may on occasion pertain also to members of the **universe of types**, within which each type behaves, referentially, like tokens do within their universe of tokens. As we shall see later, many languages mark generic subjects systematically as definite, and in others it is one coding option. And this option is too widespread cross-linguistically to be a mere accident“ (Givón 1984:406)⁵. Se her eks. (2) og (21).

Tekstverdensreferens sker normalt i hele ytringer, kun sjældent ved enkelte ord (Lyons 1977:176). Referens er under alle omstændigheder ytringsafhængig. Det er en afsender, der i kraft af ytringsaksen giver en instruktion om at opfatte et givet tegn som refererende til noget andet. Det er en handling, der bringer referens i stand; referens er ikke noget statisk ved tegnene uanset deres brug i det enkelte øjeblik. Hvis ikke der lige refereres direkte med et tegn ud i en ikke-sproglige verden, vil det sige, at referenten normalt er sat ind i et sagsforhold, og det er det referende tegn også. Det er i kraft af indbindingen i disse to sagsforhold, at det refererende tegn får en relation til referenten. Det vil igen sige, at både referent og refererende tegnindhold nu står i individualiserede og individualiserende sammenhænge. En tegnstørrelse har på samme tid qua leksem et denotat og qua konstituent i en ytring en mulig referens ('mulig', fordi mange sprogtegn, specielt substantiver, i hvert fald i de germanske sprog, jeg har hentet mine eksempler fra, som netop anført, skal have tilføjlet et grammatisk tegn for at gøre dem refererende.) Referens og denotat er forskellige, og dette gør, at de i det enkelte individualiserede tilfælde undertiden kan synes at være langt fra hinanden i indhold. Faktisk kan man ret ofte se, at en refererende størrelses denotat ikke er afgørende for den refererende værdi, den får i tekstverdenen:

(2) VM-mestre i damejagt

Rom ligger på en klar førsteplads, når det gælder unge herrer på evig jagt efter blonde kvindelige turister¹. Det fastslår den engelske avis Sunday Times. Fire af bladets kvindelige journalister har – let påklædt – været på grundig research i New York, Paris, London og Rom. Resultatet af mini-undersøgelsen: **De romerske latin-lovers**¹ var klart de bedste til at jagte damer. **Don Giovanni**^{er} holder til ved kendte turist-seværdigheder som Den Spanske Trappe, Trevi-fontænen og Forum Romanum. **De såkaldte pappagalli – papegøjer, som de kaldes i Italien**¹ – nøjes ikke bare med at fløjte efter 'offeret'. Et yndet trick er at give et kompliment til pigens mor. Mange hævder, at udenlandske piger er lette på tråden, men det holder ifølge den 22-årige Massimo² ikke stik. 'Der skal meget til. De udenlandske piger er bange for AIDS, de er bange for at blive voldtaget', fortæller **den unge pappagallo**² og

tilføjer, at **han**² ikke er så god til at score udlændinge, fordi **han**² ikke kan tale andet end italiensk. (Pol.7.9.1995:I,22)

I (2) ser I, at *de romerske latin-lovers*, *Don Giovanni*'er og såkaldte *pappagalli* – *papegøjer*, som de kaldes i Italien via nævnelsen af Rom refererer til en delmængde af *unge herrer på evig jagt efter blonde kvindelige turister*. Uden indregning af modtageren i kommunikationsøjeblikket (i læseøjeblikket) i forståelsen af referens, bliver den vanskelig at gøre rede for. *Latin-lovers* som en sammensætning var for mig et ukendt tegn, dvs. det havde ikke noget fastlagt denotat; men man lærer jo igennem en tekstverden, så jeg forstod godt, at der blev refereret til en bestemt klasse unge herrer i middelhavsområdet. Men jeg blev hjulpet på vej, dels af min opfattelse af, at der bliver talt om en klasse af individer (a type); og syntaktisk er det normalt sådan på dansk, at man markerer en type første gang, man nævner den, ved at stille leddet, hvis det er subjekt, på fundamentpladsen. Dels bliver man selvfølgelig hjulpet af sin almindelige dannelse, der sætter *Rom*, *romersk* og *latin* sammen i én isotopi. En gammeldags borgerlige dannelse kommer også en til gode ved *Don Giovanni*'er, men selv hos læsere, som ikke ved, hvem Don Giovanni er, lykkes referensinstruktionen sikkert, dels af de nævnte syntaktiske grunde: parallellismen i endnu et subjekt på fundamentpladsen, dels af den tekstverden, der allerede er bygget op. Helt vanskeligt er jo ordet *pappagalli*, som for ikke-italienskkyndige næppe har noget denotat overhovedet; her bliver man dog advaret om, at forståelsen måske vil svigte, idet der siges *så kaldte* og dernæst gives forklaringen *papegøjer*. Men i hvert fald her er der overhovedet ikke nogen denotatoverlappning mellem *de unge herrer på evig jagt efter blonde kvindelige turister* og *papegøjer*. De rette referensrelationer kommer alligevel i stand; det ses af, at man godtager, at *den 22-årige Massimo* uden videre bliver referent for *den unge pappagallo*.

Man siger undertiden (Steinitz 1968), at en referent og et refererende tegn tilsammen skal have en ikke-tom fællesmængde af træk. Det har dog sine vanskeligheder, som det er demonstreret i (2). Men en endnu større vanskelighed ligger i, at de grammatiske størrelser, der er de prototypiske refererende tegn, har så få egne indholdstræk, at de kan bruges som den ene af de to trækmængder sammen med alt for mange andre trækmængder til, at denne lingvistiske anskuelse er rimelig. Et eksempel på referens fra pronomen til NP:

- (3) Peter put the package on the table. Because it wasn't level, it slid off. (cit. efter Vater 1986:141).

It har i begge tilfælde et par fællestræk med både *table* og *package*, nemlig i hvert fald +GENSTAND og +SINGULARIS. Det vil sige, at en entydig referensopfattelse på grundlag af sproglige midler alene er udelukket. Referensen kommer kun i stand med kommunikationspartners verdensforståelse som formidlende instans. Til vanskeligheden med at akceptere fællesmængden af træk som en forklaring kommer det forhold, at det er vanskeligt at se, hvilket eller hvilke fællestræk et neutralt pronomen som *det* og et helt sagsforhold som *de* i (1) viste kunne have.

Anaforisk brugte pronominer nævnes ofte som et meget vigtigt tekstkohæSIONsskabende middel (Heinemann og Viehweger 1991:29-30, og Falster Jakobsen og Olsen 1978:2). Det kan det dog umuligt være, eftersom der er så få pronominer, der kan bruges til at referere til så uendeligt mange andre størrelser, at chancen for at få en gal opfattelse af referenserne er meget stor, hvis det skulle hænge på pronominerne kraft alene:

- (4) Nicht berücksichtigt sind Autoren, die nur beiläufig etwas Essayartiges verfaßt haben. Schon hervorragende essayistische Schriftstellertemperaturen wie Lessing, Herder, Schopenhauer und Nietzsche, also die Erzväter der deutschen Essayistik, haben weniger regelrechte, in sich geschlossene Essays geschrieben, als **man**¹ erwartete. **Man**² kann ein wirkungsvoller Essayist sein, ohne die literarische Form streng zu handhaben. **Man**³ behalf sich in solchen Fällen mit kleinen Stücken, sehr selten mit Ausschnitten, denen am ehesten Essaycharakter zukommt. (Rohner: Deutsche Essays, Rechenschaft, 1972:297)

Det mest sandsynlige er, at det første *man* har forfatteren til denne tekst, die Rechenschaft, som referent; det er i så fald den implicite AGENS fra 1.1: passiven *nicht berücksichtigt sind*. Det andet *man* har mængden af essayister, og det tredje *man* har tidligere udgivere af essaysamlinger (Falster Jakobsen og Olsen 1978:3). – Referens ved hjælp af pronominer er faktisk et skrøbeligt foretagende og meget afhængigt af kommunikationspartners verdensforståelse. Især selvfølgelig modtagerens – *man*

må formode, at afsenderen normalt ved, hvad han/hun intenderer at referere til. Anaforik er faktisk kun et signal om intenderet referens i en tekst, det kan ikke være konstituerende for den rette referensrelation.

Af disse grunde forekommer det mig, at den opfattelse af referens og tekstverdenssammenhæng er egnet, som går ud på, at der igennem teksten oprettes nogle referensadresser „files“, (Givón 1990:919), nemlig ved førstegangsnævnelser eller poneringen af de enkelte entiteter, og at der derefter ved referens fra nye tegn med disses indhold igennem teksten tilføjes træk til disse adresser, således at der efterhånden opstår et detaljeret billede af de forskellige entiteter i den pågældende tekstverden. At der kan tilføjes nye træk er foreneligt med den anskuelse, at leksikonelementer grundlæggende har en beskrivende funktion, men ved grammatiske kodningsmidler kan tillægges også en refererende funktion. „The point in distilling this content element out of a referring phrase is to make possible a clear analytical separation between that characteristic of referring phrases which is responsible for the whole procedure of linking the expression to a referent in the universe-of-discourse, and all other characteristics that referring phrases may have“ (Harder 1990:68). Selve referensfunktionen er altså at skabe en identifikation mellem en entitet, givet ved et tegnindhold og en forudgående entitet, som oftest også givet ved et eksplicit tegn. Det er grammatiske kodningsmidler, der instruerer modtageren om at søge en passende identifikationsstørrelse for et tegn, uanset tegnets beskrivende indhold. Selve styringen af søgningen sker ved forskellige, også sproglige midler (cf. Givón 1990:kap. 20); dette er et spørgsmål om informationsopbygning og perspektivering i de enkelte sætningers sagsforhold og har mindre at gøre med selve referensrelationen.

Jævnfør her eks. (2). Efter at *de unge herrer på evig jagt efter blonde kvindelige turister* er poneret som en i tekstverdenen individuel størrelse, træder de grammatiske kodningsmidler ind ved de følgende refererende tegn: bestemt artikel, parallelposition i de enkelte sætninger. Jo mere fast detaljeret en entitet står i en tekstverden, des mere utraditionelt kan man vælge sine refererende tegn. Utraditionelt brugte tegn vil som regel rent indholdsmæssigt være mere trækkrige end pronominer, og vil derfor tilføje yderligere træk til entiteten, der blev poneret i den oprindelige referensadresse. I (2) tilføjer *romerske latin-lovers* trækket +ROMRELA-

TERET og +MIDDELHAVSOMRÅDERELATERET til *unge herrer på evig jagt efter blonde kvindelige turister* og indskrænker derved *de unge herrer* som referensadresse til en delmængde; samtidig forstærker det via vores kulturelle stereotyper opfattelsen af målet for *den evige jagt*. *Don Giovanni*'er slutter sig til isotopien om Italien og forstærker i øvrigt isotopien +KVINDEJAGT, medens *pappagalli*, *papegøjerne* for min forståelse mere tilføjer trækket +SPRAGLET. Under diskussionen af dette eksempel blev det anført, at det træk, der tillægges, nok snarere er +STEREOTYP. Det er vel muligt; diskussionen viser, at i det øjeblik, der bruges utraditionelle refererende tegn, således at dette skræver langt bort fra tegnets denotat, åbner man i virkeligheden for en metaforisk forståelse med alt, hvad dette indebærer i retning af at finde det rette tertium comparationis og dermed de rette beskrivende træk at tillægge til den oprindelige referenssadresse.

Referens er således et spørgsmål om en stadig vekselvirkning mellem tegnindhold, der ved integreringen i større tegnsyntagmer får individualiseret, og sommetider deformeret, deres normale denotatsrelationer⁶, og så kommunikationspartnerens verdensforståelse, der gør, at de refererende tegn relateres til de rette referenter. Den individualiserede verdensforståelse, som den enkelte kommunikant har, skal kaldes **bevidsthedsverdenen**. Bevidsthedsverdenen er individuel og kun delvis overlappende hos forskellige individer. Netop ved valg af refererende størrelser tager afsenderen næsten altid hensyn til hans/hendes formodninger om udstrækningen af modtagerens bevidsthedsverden i forhold til den tekstverden, der skal bygges op. I situationsafhængige tekster, hvor der uden poneringer refereres direkte ud i den ikke-sproglige verden, forventes modtageren at scanne sin bevidsthedsverden for en rimelig referent til det refererende tegn. Det samme er tilfældet i situationsafhængige tekster:

- (5) (om en dame, der afslår en telefonsælgers abonnementsstilbud på Jyllandsposten:)
 Hvad jeg ikke fortalte ham, var, at jeg som den yngste af fire børn var den eneste ikke-jyde, og at jeg hele min barndom havde måttet høre på 'Jylland mellem tvende have' og 'Jyden han er stærk og sej'. Mine søskende blev desværre ikke så gamle, men **den lille** bliver 80 år næste gang. (Pol.7.9.1995:II,2)⁷

Af mangel på andre rimelige referenter identificeres *den lille* med den foregående jeg-person.

Selvom sprogtegn er meget abstraherede i forhold til de individuelle ting og forhold i den ikke-sproglige verden, og selvom sætningssyntagmerne på indholdssiden gør noget for at individualisere referenterne, så kan et med ord skabt sagsforhold kun være en svag afglans af et ikke-sprogligt sagsforhold. Det vil igen sige, at de tekstuelle sagsforhold kun kan være instruktioner til modtageren om at addere indholdet i det sagte og forestille sig noget mere og rigere. Der er således risiko for, at modtageren forestiller sig noget andet end det intenderede, som f.eks. med *pappagalli* i (2).

Det siger sig selv, at en grammatik først og fremmest skal behandle de prototypiske refererende størrelser og blot omtale restpartiet, især nogle refererende standardsubstantiver som *et spørgsmål*, *et problem*, *en ting* osv.; brugen af sådanne substantiver er ikke altid den samme på forskellige sprog. Det er ret betegnende, at hvilken indholdsmæssig form: som person/ting, som handling, egenskab, helt eller halvt sagsforhold, referenten end har, så synes det refererende tegn altid at være af indholdsformen person/ting, handling (ved *verbum vicarium*) eller egenskab. Især hele og halve sagsforhold får via det refererende tegn en ny indholdsform, et forandret koncept, som en genstand eller en egenskab; som eksempel kan ses (9).

Et eksempel på et problem, der typisk skal behandles i en grammatik, er paradigmerne, f.eks. inden for personlige pronominer. Da disse ikke behøver at være ens på forskellige sprog, kan det skabe forskelligheder i omgangen med referens på dette område. På dansk har vi som bekendt et paradigme på 4 led inden for de personlige pronominer: *han*, *hun*, *den*, *det*. Her tager man groft sagt først *han*, *hun* ud til at referere til referenter med sexus, som forekommer den talende relevant; for byboere vil det normalt sige mennesker og husstandens egne kæledyr, især højerestående pattedyr. *Den*, *det* fordeles så efter referentens genus; ved manglende genus hos referenten bliver defaulten *det*. Det danske paradigme falder derfor i 2 adskilte underafdelinger: plus/minus sexus.

På tysk er paradigmet treleddet: *er, sie, es*. Det har kun én afdeling, og hovedprincippet er, at man vælger efter referentens genus. I enkelte tilfælde kan dette princip krydses af et sexusprincip, men det er underordnet. Derfor er (6) en vittighed, som ikke ville være meget værd, hvis den skulle oversættes til dansk:

- (6) Das Tierheim ruft bei Frau Bummel an: „Ihr Mann ist mit dem Hund da und bittet uns, **ihn** hierzubehalten. Ist das denn auch in Ordnung?“ „Klar, und den Hund können Sie raussetzen, er findet den Heimweg.“ (Schwarz/Chur 1993:94)

Omvendt er det min overbevisning, at hvis man har et paradigme af tegn, og derfor af udtryksformer, så finder man normalt også på en anvendelse for alle leddenes udtryksformer i alle tilfælde, også der, hvor defaulten meget stærkt ligger på et af leddene, og det andet således skulle være uanvendeligt. Hvis man altså i underparadigmet *den, det* på dansk ved referens til størrelser uden eget genus, som f.eks. sætninger eller andet, der udtrykker sagsforhold, bruger leddet *det* fra paradigmet som det helt dominerende led, burde *den* stå ubenyttet hen. Dvs., det gør paradigmeleddet så ikke alligevel, for man kan godt bruge *den*, som i (7) og (8):

- (7) Nå, så han synes, du skulle bure en eller anden inde for at tilfredsstille hoben og politireporterne. **Den** skal du ikke hoppe på ... (Winge, Novemberlys: 87)
- (8) Og min lærde kollega, hr. Møller, har fået den ide, at et menneske med Kiels intelligens ikke er en eller anden tosse, der bare slår folk ihjel for sin fornøjelses skyld.
 – Orson Kiel er alvorligt syg.
 – **Den** er lissom feset ind, men hvorfor bliver han pludselig kriminel? (Pol. 17.7. 1995:I,12)

Hvis man bruger *den* i stedet for, bliver sagsforholdet ligesom tingsliggjort i retning af *et nummer, en fidus* eller noget andet i den retning, med en emotional sideværdi, for det meste, men ikke altid, af negativ art. Dette træk bliver så tillagt sagsforholdets referentadresse. Det samme er

ikke muligt på tysk, hvor der ikke kan vælges andet end *es*, som derfor ganske neutralt refererer til ikke-genusbærende størrelser.

Der kan naturligvis også siges en del om ægte deiktisk, det vil sige ikke-anaforisk referens, referens direkte ud i den ikke-sproglige situation; men som sagt vil dette sandsynligvis medføre et større pragmatisk beskrivelsesapparat, hvis det skal gøres i detaljer. Det er et evigt uafklaret spørgsmål, hvor mange ikke-sproglige, pragmatiske faktorer en grammatik skal inkludere i sit apparat; derfor skal jeg ikke komme ind på denne problematik her.

2.4 Referenten

2.4.1 Explicit referent

Hvilke sproglige tegn kan så tjene som referent? Fraset sådanne tegn, som tjener til at regulere opbygningerne af sagsforhold, altså tekstregulerende størrelser (typisk konjunktioner), vil jeg mene, at de fleste indhold på forskellige niveauer kan det. Ikke blot kan genstande i videste forstand være referenter, men også handlinger og egenskaber, hele og halve dele af sagsforhold. Undertiden kan det være vanskeligt at afgøre referentens udstrækning i det enkelte tilfælde (9):

- (9) Programforskning af enhver slags lægger bindinger på forskeres måde at tænke og arbejde på. Sådan må det være, og sådan er det.
(Universitetslæreren, aug.95:11)

Både *sådan* og *det* refererer til større eller mindre dele af sagsforholdet i ytring 1. Men hvor meget i de to tilfælde, er ret utydeligt. Muligvis refererer begge udtryk til hele sagsforholdet, men således, at de to refererende tegn udtager to forskellige aspekter eller koncepter ved hele sagsforholdet: *det* ser sagsforholdet som en global størrelse uden specifikationer; *sådan* ser det som en kvalitet.

Et andet eksempel på, at der kun refereres til en del af sagsforholdet er (10):

- (10) (Om fangeflugten fra fængslet i Vridsløselille)

Er Kim Folke indblandet er han dummere end loven tillader, og det bliver man straffet for. (Pol.31.8.1995:II,2)

Man bliver straffet for, at man er dummere, end loven tillader, ikke for at Kim Folke er dummere, end loven tillader.

2.4.2 *Implicit referent*

En referent behøver imidlertid ikke at være en explicit nævnt størrelse, det kan også være en implicit størrelse, en størrelse, som får eksistens i tekstverdenen på basis af en eller anden slutteregel ud fra noget eksplicit sagt.

En type slutninger sker på basis af et ords valens, typisk et verbs valens. Valens er et verbs generelle subkategoriserende syntagmatiske egenskaber, dvs. egenskaber, som de fremtræder på leksikonniveau, inden verbet er instantieret i en sætning. Se igen (4), 1. linje: *Nicht berücksichtigt sind Autoren, die...* Explicit er kun nævnt *Autoren*, men da verbet *berücksichtigen* her står i passiv, skaber dets valens plads for endnu en (implicit) størrelse, nemlig agenten, med alle de overførselstræk, vedkommende kan få fra verbets indhold: en størrelse med mentale funktioner, prototypisk et menneske. Denne størrelse er nu en del af tekstverdenen, og er muligvis referent for *man'* i den senere tekst. Alle en verbalstammes ikke-instantierede (implicitte) aktanter kan tjene som referenter, i hvilken ordform verbets stamme end indgår; det vil altså sige, at man som afsender/modtager så at sige på paradigmatiske basis kan trække på de mulige implicitte aktanter, cf. (11), hvor et nomen actionis giver anledning til flere forskellige aktualiseringer:

- (11) Gestern fand die Verleihung statt. **Das Komitee** hat eine gute Wahl getroffen. (aktant 1 = subjekt i aktiv sætningsrealisation)
 Gestern fand eine Verleihung statt. **Der Künstler** bekam 10.000 Mark. (3.aktant = indirekte objekt i aktivsætning)
 Gestern fand eine Verleihung statt. **Der Preis** betrug 10.000 Mark. (2.aktant = direkte objekt i aktivsætning)
 (cit. efter Falster Jakobsen & Olsen 1978:10)

Det vil igen sige, at et ord implicit kan åbne for en potentiel referent, eller flere potentielle referenter, men at tekstverdenen ikke behøver at udnytte muligheden for referens; og ved muligheden for flere forskellige referenter udnyttes, hvis overhovedet, så som regel kun én referentmulighed.

Her skal jeg ikke omtale ret mange typer og muligheder for implicit referentialitet; andre typer kan ses i Falster Jakobsen og Olsen (1978). I overskriften har jeg angivet præsupposition og implikatur; jeg vil gerne slå det hele sammen under betegnelsen **involvering**.

Præsupposition skal her forstås i den strenge forstand som involvering af en størrelse i en tekstverden, hvad enten ytringens sagsforhold er benægtet eller ej. (4) og (11) er begge eksempler herpå: hvad enten noget bliver *berücksichtigt* eller ej, så involveres agenten:

- (4') Berücksichtigt sind Autoren, die nur ...
Nicht berücksichtigt sind Autoren, die ...

Her har vi en form for syntagmepræsupposition. Der findes også præsuppositioner, der knytter sig til ordstammeindholdet alene: visse verber præsupponerer en yderligere instans end de aktanter, der kan instantieres i selve sagsforholdet, f.eks. *dürfen*, *sollen*, *müssen*:

- (12) Heute abend darf Peter mit ins Kino gehen. **Seine Mutter** hat es ihm erlaubt.
Peter soll die Hausarbeit am Nachmittag machen. **Der Lehrer** hat es so verordnet.
Peter muß heute abend mit ins Kino. **Der Vater** will seine Ruhe.
(Falster Jakobsen og Olsen 1978:12)

Implikaturer er muligvis lidt vanskeligere at få hold på; det drejer sig om størrelser, der involveres i en og samme mulige verden, hvis sagsforholdet er positivt, men ikke involveres i den samme verden, hvis sagsforholdet er negativt. Typisk drejer det sig om sagsforhold, der handler om at fremstille noget eller på en anden måde realisere noget:

- (13) Ich habe einen Roman geschrieben. **Er** kostet 68 Mark.
 Ich habe keinen Roman geschrieben. ***Er** kostet 68 Mark.

I (14) er forholdet lidt anderledes. Bolig er som inkorporeret størrelse med nulartikel og enhedstryk ikke en angivelse af en i tekstverdenen eksisterende størrelse. Men den blotte nævnelse af størrelsen gør den til en potentiel referent; *boligen* med definit artikel et par ytringer senere viser, at entiteten nu opfattes som en singular størrelse eksisterende i tekstverdenen og som en refererende størrelse (se her videre i afsnit 3. Mental Spaces):

- (14) Netop nu er det fordelagtigt at sælge bolig. Overvejer I at sælge, så er markedet med jer. Efterspørgslen er stor, og priserne er i top. Har I haft **boligen** i flere år, er der sikkert også opsparet en attraktiv friværdi. (Brochure fra Real-gruppen 1995)

Grunden til, at sådanne forhold bør nævnes i en grammatik, er, at de bidrager til beskrivelsen af valget mellem definitive og indefinite syntagmer; i de her anførte eksempler er det refererende tegn definit; det vil sige, at referenten selv figurerer med en eller anden status som en velafgrænset, omend måske noget trækbleg størrelse i tekstverdenen.

Endelig kan nævnes de involveringer, der ikke stammer fra regelmæssige sproglige sluttegrer, men stammer fra andre dele af bevidsthedsverdenen: når man i vores kulturkreds nævner eller hører om *et hus*, så er potentielle referenter *døre* og *vinduer* etc. Men vores bevidsthedsverden er jo stærkt kulturbundet, og i en anden kultur er sådanne involveringer måske ikke mulige. Den grammatiske interesse ligger stadigvæk på de regelbundne refererende syntagmer.

De referenter, jeg har omtalt indtil nu, har tilhørt det repræsentative eller ideationelle område af ytringsindholdet, dvs. selve sagsforholdet. Men der ligger jo andre ting i det samlede ytringsindhold, bl.a. det interpersonelle, det der regulerer relationen mellem kommunikationspartnerne. Der kan også refereres til f.eks. en ytrings talehandling, eller i hvert fald sagsforhold (hvis et sådant foreligger) + talehandling:

- (15) A: Du kunne jo også tage sort arbejde!
 B: **Den opfordring** vil jeg lade være uhørt.

A: Skal det være os to, søster?

B: **Den slags spørgsmål fra fremmede herrer** svarer jeg aldrig på.

A: Alle citroner er gule.

B: **Et udsagn af svært filosofisk karakter.**

3. Mental spaces

Endelig er der hele problematikken om modalitet. Tilhører modaliteten selve sagsforholdet eller er det en størrelse, man kan referere til specielt? Det har jeg ikke fundet ud af.

Men jeg har tænkt lidt over, om man ikke kunne nyttiggøre en ide som Fauconniers 'mental spaces', altså mentale rum, i en grammatik, både til bedre forståelse af referensproblematikken, og til en bedre samlet forståelse af referens + modalitet (specielt nok epistemisk modalitet i videste forstand). Et mentalt rum er et domæne, der sættes op i en tekstverden, og som de angivne sagsforhold skal relateres til. Tekstens basisrum er realiteten, d.v.s. det rum, som teksten sætter som realiteten; men der kan være andre rum. Og det er betegnende, at én tekstverden, forstået som én teksts verden, ofte bevæger sig ud og ind af forskellige mentale rum:

- (16) (Om forskningsprogrammer)

Ud fra en ideel betragtning kan et offentligt forskningsprogram give forskere chance for at få indflydelse på samfundets håndtering af netop de emner, som de selv finder allervæsentligst. I praksis skal der imidlertid en helt særegen styrke til at se sådan på det. Programmet sidder jo på pengene. (Universitetslæreren, aug.95:10)

(det understregede: det, der sætter det mentale rum)

I (16) går vi fra et idealt defineret rum til realitetens rum. Inden for hvert rum sættes et eller flere sagsforhold med sine gældende entiteter, re-

ferenser og modaliteter. Det gælder i det pågældende rum. Men det er klart, at det, der gælder i ét rum, ikke nødvendigvis behøver at gælde i et andet rum. I (14) er den først nævnte *bolig* uden individuel eksistens i sagsforhold 1, der ligger i realitetens rum. Senere skiftes der ved ordet *hvis* til et forestillet rum, i hvilket *boligen* er en individuel realitet.

Det interessante er at studere „rumsætterne“: det eller de tegn, som viser, enten i hvilket rum vi er, eller at vi skifter rum. I (16) er det tydeligt de to adverbialled *ud fra en ideel betragtning* og *i praksis*, som også er sat parallelt op i de to syntagmer.

Mentale rum som beskrivelsesmodel har ikke i sig selv noget at gøre med spørgsmålet om sandhedsværdier i udsagn; slet ikke som et filosofisk spørgsmål: „The construction of spaces represents a way in which we think and talk but does not in itself say anything about the real objects of this thinking and talking“ (Fauconnier 1985:152). Således er det filosofiske spørgsmål om referensidentitet i forskellige verdener (f.eks. hos Kripke) ikke relevant for de mentale rum: „The construction of mental spaces is epistemic or doxastic⁸; it is linked to successive conceptions of reality for the speaker and for those he speaks of“ (Fauconnier 1985:154). Et eksempel på doxastisk anvendelse af forskellige rum ses i (17):

- (17) (om striden om medlemskab af det tyske Ost-PEN hvv. West-PEN:)
 Erst einmal, sagt Schädlich im Gespräch, müsse der Ost-PEN seine eigene Geschichte aufklären und erklären. Wenn er die Liste der Mitglieder betrachte, fielen ihm „eine Menge Leute“ auf, die mitgewirkt hätten. Namen will er nicht nennen. „Wir sind kein Gericht oder keine Ankläger, ich bin auch kein Staatsanwalt und Denunziant.“ Die Namen müsse der Ost-PEN schon selber suchen ... (Die Zeit, 29.9.1995:3)

(basisrummet, realitetsrummet = det understregede)

Læg mærke til, at det „doxale“ rum sprogligt udformes på to måder, dels som indirekte, dels som direkte referat (Sanders 1994:44-52). Et afledt rum kan i sig selv danne basisrum for et andet afledt rum; se (18), hvor et doxalt rum bliver basisrum for et andet doxalt rum (Sanders 1994:63):

- (18) **Selbstverständlich gilt gleiches Recht für alle, sagt¹ Schädlich. Auch Monika Maron müsse den West-PEN verlassen, das hat er der Präsidentin, Ingrid Bachér, schon geschrieben². Auch Frau Maron hat (für kürzere Zeit, vor vielen Jahren) der Stasi zuarbeitet, hat es nicht von sich aus erzählt, sagt³, es sei eher aufrührerisch gemeint gewesen und geschadet habe sie niemand.** (Die Zeit, 29.9.1995:3)

(det grundlæggende basisrum, realitetsrummet = det understregede

det doxale rum 1 = fed; rumskaber hertil = indeksnummer 1

det doxale rum 2 = kursiv; rumskaber hertil = indeksnummer 2

det doxale rum 3 = dobbelt understreget; rumskaber hertil = indeksnummer 3)

Mentale rum kan heller ikke umiddelbart bringe orden i spørgsmålet om referens på filosofisk basis, men Fauconniers holdning passer meget godt til den lingvistiske opfattelse af referens, som jeg gør mig til talsmand for her:

I emphasized at the outset that the study of mental spaces did not, per se, constitute a theory of reference. The space elements are not referred to by expressions of language; they are set up, identified, etc., and may then be used for purposes of reference⁹ (or possibly purported reference). However, this distinction has an obvious and yet nontrivial consequence: theories of reference based on the use of language cannot bypass mental spaces; they will have to forsake the idea of a direct link between linguistic structures and referents and take into account the important intermediate process of space construction. (Fauconnier 1985:158)

Undertiden kan det være ret utydeligt eller dårligt markeret, i hvilket rum vi er. Det er egentlig ret typisk for tekster, der drejer sig om film eller teater, hvor der er et fiktivt rum, som handlingen foregår i, og nogle personer fra realitetens rum, som spiller nogle personer i det fiktive rum:

(19) Social-krimi.

Operation Cobra er en realistisk dansk samtidsgyser efter en roman af Anders Bodelsen, men med internationalt tilsnit og handlingen henlagt til forsommerens afvikling af FN's sociale topmøde i København.

Filmen er stunt- og sprængstofeksperten Lasse Spang Olsens debut som spillefilminstruktør, så den avancerede teknik og action omkring *Operation Cobra's* internationale terrorister og deres attentatplaner mod en række statsoverhoveder på besøg i den danske hovedstad er i hvert fald styret af den højeste sagkundskab på feltet. Opklaringsarbejdet i filmen lægges til gengæld i hænderne på fire unge mennesker (Kasper Andersen, Robert Hansen, Anders Schoubye og Line Kruse) fra Nærumkanten. (Pol.6.9.1995:II,1)

Der er to rum: realiteten og filmen. Der sættes sagsforhold og størrelser ind i begge rum, ofte inden for samme ytring, jvnf. 1. afsnit: *samtidsgyseren* er dels en størrelse i realitetens rum; det ses af oplysninger som genre, handlingens herkomst, forfatter, handling. Men samtidig sætter ordet *handlingstørrelser* ind i det fiktionale rum: *forsommerens afvikling af FN's sociale topmøde i København*. I 2. afsnit er vi først tilbage i realitetens rum, men fra *Operation Cobra* sættes der igen størrelser ind i det fiktionale rum. Sidste ytring er noget forvirret: vi har først det fiktionale rum med de fire unge mennesker fra Nærumkanten, der skal opklare, – må man formode. Men hvad med de 4 navne: er det de fiktive personers eller aktørernes navne?

3.1 Referensen i mentale rum

Hvordan forholder det sig i praksis med referens inden for forskellige mentale rum i én tekstverden. Det synes, som om man ubesværet kan gå fra et rum til et andet og opretholde referensen til samme individuelle størrelse, uanset dennes øvrige „ontologiske“ status i de forskellige rum. I (16) refererer *programmet* fra 'praksisverdenen' til *et offentligt forskningsprogram* 'i det ideelle betragtningsrum'. I begge rum har programmet eksistensstatus. I (18) refereres der fra rum til rum med personlige pronominer til personer, der poneres ved hjælp af deres navne. I (14) refereres der med en størrelse, der har eksistensværdi i et rum til en

størrelse uden eksistensværdi i et andet rum. I (20) giver ytring 1 anledning til at tro, at sagsforholdet, det ideationelle forhold, her er basisrummet, men i ytring 2 springes der til et kommunikationsrum, altså et rum med hovedvægt på det interpersonelle, de kommunikerende partnere, hvis personlige pronominer *De* og *Deres* kun kan finde referenter i den pragmatiske situation. Kommunikationsrummet må således betragtes som basisrummet. Dette bringer dog ikke *han's* referensrelation i urede:

(20) **O.J.'s frifindelse.**

Ugens suveræne mediebegivenhed var frikendelsen af O.J.Simpson¹ (hvis *De* ikke ved, hvem **han**¹ er, så opsig *Deres* abonnement). Kriminal sagen, der til forveksling lignede en soap-opera, men som viste sig at være en politisk sprængladning ... (Pol.8.10.1995:I,10)

3.2 Konsekvenser for en grammatik

Jeg mener selvfølgelig ikke, at man skal skildre de forvirrede tekstkonstruktioner som i (19) i en grammatik. Men der åbner sig dog muligheder for nogle principielle grammatiske udsagn inden for modellen mental spaces. I (16) står de to rumsættere på fundamentpladsen. Det mener jeg rumsættere ofte gør, hvad enten det drejer sig om adverbialled som disse, adverbielle ledsætninger som f.eks. konditionelle (14), NP som subjekt (4), eller andet:

- (21) ... Og de gange i løbet af 50'erne, hvor min far brød sammen psykisk og måtte tage på lange rekreationsophold, bevarede jeg det som en dyb hemmelighed, hvor han var. En mand brød jo ikke sammen på den måde, rystede og græd og gemte sig i huset, hvis der kom besøg. (citater fra *Fodboldenglen* i Behrendt, Bissen og Dullen:30)

En mand indleder en generisk sætning, altså et udsagn om en type, og sætter altså et nyt rum i forhold til den omtalte partikulære (token) mand i det forrige. Det er tydeligt, at det sagsforhold, der nævnes som ikke findende sted, nemlig hvad en mand ikke gjorde, er inkompatibelt

med gangen i sagsforholdene i den del af tekstverdenen, som skal forestille realitetens rum.

Der må kunne formuleres noget her inden for ordstillingen på baggrund af de mentale rum. Og på tysk har vi jo så også et andet grammatisk middel, som enten alene eller i samarbejde med andet sætter et rum, nemlig konjunktiv (jvnf. eks. (17) og (18)). Et yderligere eksempel (22) kan lige illustrere dette:

- (22) (fra et interview; om nedbringelse af bilernes forurening)

Troge: ... Und da stecken auch im Benzin noch enorme Reserven.

ZEIT: Die aber bei Benzinpreisen von 1,50 Mark niemand nutzt.

Troge: Deshalb wäre es wichtig, wenn wenigstens die Kosten transparent würden. Ein morgenlicher Kaltstart kostet rund zehn Mark. Trotzdem unterliegen viele Menschen der Illusion, Autofahren sei billiger, als 3,50 Mark für eine U-Bahn-Fahrkarte auszugeben. (Zeit, 8.9.1995:25)

Grunden til, at jeg nævner mental spaces her, er, at hvis man vil forsøge at skrive en funktionsbaseret grammatik, er det vigtigt at finde nogle overordnede funktionskategorier, som kan samle muligvis disparate fænomener under samme forståelsesramme. Det er vel i øvrigt vigtig for enhver type grammatik; der findes intet værre end en samling atomistiske oplysninger.

4. Konklusion

Referens er en indholdsrelation mellem indholdsentiteter. Det er et helt lokalt fænomen, som muliggøres af de to sagsforhold, som referent og refererende tegn befinder sig i, hvad enten referenten er en sproglig konstituent eller en „konstituent“ i den ikke-sproglige situation. Da tekstverdener normalt består af en ordnet række af sagsforhold, vil mulighederne for at fastholde bestemte referenter (topics, Givón 1990:kap.20) være en delmængde af referensproblematikken. Referens skal ikke forveksles med grammatiske kodninger, der kvalificerer konstituenten m.h.t. deres ontologiske status i tekstverdenen: der kan også refereres til i tekstverdenen imaginære entiteter. Referens skal heller ikke forveksles med kodninger, der vedrører informationsopbygning i

de enkelte sætninger (grounding, perspektivering). Disse kodninger har større relation til fastholdelsen af bestemte referenter over et længere tekststræk. Endelig skal referens på grund af sin lokale karakter ikke forveksles med den retoriske opbygning af et tekst. Således har eks. (2) den for avisartikler (og for tekstafsnit) meget almindelige opbygning: først kommer det generelle udsagn og dernæst en partikulær belysning af det generelle. Gængse refererende tegn, som her *det*, relaterer sig til den lokalt forudgående mest rimelige størrelse som referent, uanset den retoriske gang i teksten. Kataforik som en sjælden variant af anaforik tjener ofte retoriske formål (Beaugrande og Dressler, 1981:66); den omvendte lineære relation mellem referent og refererende tegn rækker ikke ved referens' lokale karakter.

Henvisninger

- de Beaugrande, Alain og Wolfgang Ulrich Dressler. 1981. *Einführung in die Textlinguistik*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Bußmann, Hadumod. 1990. *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Stuttgart: Kröner.
- Fauconnier, Giles. 1985. *Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Harder, Peter. 1990. The Pragmatics and Semantics of Reference. I Lita Lundquist og Lone Schack Rasmussen (eds): *Pragmatics and its Manifestations in Language. Copenhagen Studies in Language 13*. København: Handelshøjskolens Forlag. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.
- Givón, T. 1984 og 1990. *Syntax. A Functional-Typological Introduction. Vol I og II*. Amsterdam: John Benjamins.
- Hjelmslev, Louis. 1966. *Omkring Sprogteoriens Grundlæggelse*. København: Akademisk Forlag.
- Klaus, Georg. 1972. *Marxistisch-leninistisches Wörterbuch der Philosophie. I-III*. Handbuch reroro 6155-6157. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuchverlag.
- Jackendoff, Ray. 1983. *Semantics and Cognition*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Jakobsen, Lisbeth Falster og Jørgen Olsen. 1978. Textkohärenz und Involvierungen. *Deutsche Sprache 1*, s. 1-20.
- Lyons, John. 1977. *Semantics. I*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Schwarz, Monika og Jeannette Chur. 1993. *Semantik. Ein Arbeitsbuch*. Narr Studienbücher. Tübingen: Gunter Narr.
- Sanders, José. 1994. *Perspective in Narrative Discourse*. Proefschrift Katholieke Universiteit Brabant, Tilburg.
- Steinitz, Renate. 1968, Ms. Nominale Proformen. I Kallmeyer, Klein, Meyer-Hermann, Netzer, Siebert. 1974. *Lektürekolleg zur Textlinguistik, Band 2: Reader*. Frankfurt a.M.: Athenäum Fischer Taschenbuch Verlag.
- Vater, Heinz. 1986. *Einführung in die Referenzsemantik. KLAGÉ 11* (= *Kölner Linguistische Arbeiten Germanistik*). Universität Köln, Institut für Deutsche Sprache und Literatur.
- Vater, Heinz. 1992. *Einführung in die Textlinguistik. Struktur, Thema und Referenz in Texten*. München: Wilhelm Fink.

Noter

- 1: Den samlede grammatikgruppe har ydet bidrag til denne artikel i form af diskussionsindlæg. Tak.
- 2: Jvnf. mange ordvekslinger af typen:
A: Ja, **de** kommer jo i aften.
B: Hvem kommer?
A. Ja, altså *min tante og onkel*, **de** kommer jo i aften.
- 3: '# ...#' er Jackendoffs markering af et koncept.
- 4: 'Denotat' har diverse definitioner; jeg holder mig her til Lyons, der, som han selv siger, forsøger at holde definitionen neutral over for forskellige filosofiske opfattelser heraf. Han understreger, at man må skelne mellem denotation og referens (1977: 207-208).
- 5: Jeg bringer dette citat p.g.a. problemet type-token i partikulære tekster. Jeg deler ikke nødvendigvis Givóns opfattelse af den særdeles nære sammenknytning mellem referens og definit artikel.
- 6: Ret beset bliver selve denotatet ikke individualiseret eller deformeret; det forbliver, hvad det er. Af den grund er det nødvendigt at skelne mellem et tegns denotat som det stabile leksikonindhold og tegnets referensværdi, som er „oblikt“, dvs. retter sig efter de lokale forhold på indholdssiden i teksten.
- 7: Citatet er rettet for en komma- og en trykfejl.
- 8: *Doxastisk* har at gøre med meninger og forestillinger.
- 9: Referens skal her forstås som referens til den ikke-sproglige verden.